

Társadalmi–statisztikai városfogalom

JENEY LÁSZLÓ¹

1 Terület- és településfejlesztés online tananyag 2020

A városok fogalmának meghatározásakor egyre több ország a mennyiségi megközelítési módot alkalmazza (ún. statisztikai városfogalom), amelyben a városok, urbanizált terek lehatárolásának alapja egy kritikus népességszám vagy népsűrűség. Mindkét jelzőszám használata esetében kétségtelenül előnyt jelent, hogy ezek viszonylag egyszerűen elérhető, objektíven megragadható ismérvek, így népszerű, széles körben alkalmazott módszerét jelenthetik városok definiálásának. A statisztikai városfogalmat több ország várossá nyilvánítási gyakorlatában együtt alkalmazza a funkcionális városfogalommal.

Nagyobb népességszám

A világ számos országában a városokat a településhálózat népesebb tagjaival azonosítják, s a városi jogállást kizárólag egy adott kritikus lélekszám eléréséhez kötik. A „fontosság” közvetett mérőszámaként önmagában a városok és a falvak népességszáma régóta viszonylag pontosan elárulja

azok településhierarchiában betöltött helyét (KOVÁCS Z. 2002b). Az ipari forradalmat követően a nagyobb népességszám – mint a városokat a falvakkal szemben meghatározó karakteres bélyeg – jelentősége különösen felértékelődött, ekkortól ugyanis a modern városok egyre nagyobb népességszámra tettek szert, amely alapján markánsabban elkülöníthetőkké váltak a falvaktól.

Ma már az országok jelentős részénél a várossá nyilvánítás egyetlenkritériumaegy *adott kritikus népességszám* küszöb elérése. Azokban az országokban, ahol nem volt hagyománya a történelmileg örökölt, a király adományozásán alapuló városi rangnak, ott már eleve a népességszámhoz kötötték a várossá nyilvánítást. Az Amerikai Egyesült Államokban például 2500 fős küszöbértéket alkalmaznak a városok lehatárolásánál. A kritikus lélekszám azonban világszerte szélsőségesen változó. Nagyvonalakban megállapítható, hogy minél fejlettebb és alacsonyabb népsűrűségű egy-egy ország, annál alacsonyabb népességszámhoz köti

a városi jogállást. Egyes ritkábban lakott, fejlett északi országoknál (Dánia, Svédország) már 200 fő elég ahhoz, hogy egy települést városnak tekintsenek. Írországban az alsó határ 1500 fő. Több európai uniós tagállam esetében ez a szám 2000 fő (pl. Franciaország, Hollandia, Luxemburg és Németország), Ausztriában a kritikus méret 5000, míg a dél-európai országoknál (Görögország, Olaszország, Portugália és Spanyolország) pedig 10 ezer. (KOVÁCS Z. 2001, UNPD 2011) Ázsia egyes országában a küszöbértékek az előzőek többszöröse is lehetnek: Szíriában 20 ezer, fejlettsége ellenére Japánban 50 ezer fő.

A jelentősen változó határértékek miatt országonként tehát adott esetben igen eltérő tartalom párosul a város fogalmához (valahol már a néhány száz fős kistelepülések is ide tartoznak, máshol még a több ezer fősek sem), ami ellehetetleníti az országok városodottságának objektív összevetését. A nagyobb nemzetközi szervezetek vagy a tudományos kutatások az összehasonlíthatóság érdekében gyakran a hivatalos városi jogállás helyett *valamennyi ország esetében egy meghatározott népességszám* feletti településeket tekintik városoknak. Az ENSZ Statisztikai Hivatala (UNSTAT) az 5000 főnél népesebb településeket

tartja városi településeknek („urban settlements”), az ENSZ meghatározását a világ számos országa átvette, különösen a később függetlenedő államok (pl. Szlovákia). Az Európai Statisztikusok Konferenciája 1964-ben azt javasolta, hogy a 10 ezer főnél népesebb településeket tekintsék városinak („urban localities”), a 2 és 10 ezer fő közöttieket pedig részben városinak („semi-urban localities”). Ez később az ENSZ ajánlásává is vált az 1970-es európai népszámlálásokhoz. (Kosiński, L. 1970) A lakosságszám nem csupán a városok és a falvak elkülönítésének képezi gyakran alapját, de magán a városhálózaton belül is lehatárolható népességszám szerinti városnagyság-kategóriák is.

Nagyvárosok

A nagyvárosok egzakt módon történő lehatárolása még a városokénál is nehezebb feladat, már csak az ehhez figyelembe vett jelzőszám szempontjából is. A szűkebb, népességföldrajzi szempontból értelmezett nagyváros szóban előforduló „nagy” előtag elsősorban a méretre, a nagyobb lakosságszámra (és kevésbé a település területi kiterjedésére) utal. Valójában azonban a széles körben értelmezett nagyváros ennél tágabb, a városhierarchiában betöltött

pozíciót is megjelenítő fogalom, amely nem ragadható meg egyetlen mérőszámmal, így önmagában a népességszámmal sem. Ugyanakkor számos tudományos publikációban (cikk, statisztika, atlasz, enciklopédia) szereplő városhierarchia-vizsgálat² általában megelégszik azzal, hogy egy konkrét népességszám-küszöbhez köti a nagyváros fogalmát, amely (különösen napjainkban) nem feltétlenül azonos a városhálózatban betöltött funkcióival.

Ha elfogadjuk a népességszámot a lehatárolás alapjának, további kérdésként merül fel, hogy mekkora népességszámot érdemes a nagyvárosok kijelölésénél figyelembe venni. A XX. század folyamán világszerte lezajlott, és máig tartó, kiugróan gyors ütemű urbanizáció hatására a *nagyváros fogalmához kapcsolódó népességszám napjainkra jelentősen megnőtt*. „A századfordulón a 100 000 lakosú városokat már nagyvárosoknak tekintették, ma a nagyvárosi jelző csak a félmillió vagy annál népesebb településeket illeti meg.” (HEGEDŰS M. 1973, p. 8)

A nagyvárosok fogalmához kötődő népességszám-kritérium nem csak időben, hanem térben is változik. Mivel az egyes térségek eltérő méretű

városokkal, településhálózati sajátosságokkal rendelkeznek, a nagyváros fogalmához kapcsolódó lélekszám, mint küszöbérték is országonként változó,³ relatív fogalom, igazodván az adott ország településhálózati képéhez.⁴ A kelet-közép-európai szakirodalom

- 3 Nem is minden nyelvben jelenik meg a nagyváros fogalma. A német nyelv például használja a „Grosstadt” kifejezést, az angolban azonban leginkább a „city” szó feleltethető meg a nagyváros fogalmának, amely két értelemben használatos. Egyrészt a „city” szűkebb értelemben csupán a nagyobb városok központjára, belvárosára vonatkozik, másrészt magát a város egészét jelentheti, csakúgy mint a „town” kifejezés. Ez utóbbival szemben a „city” szóval általában nagyobb méretű városokat illetik. Így a magyar nagyváros angol megfelelője lehet „large city”, de önmagában a „city” fogalma is használható.
- 4 Ehhez hasonlatos probléma a természetföldrajzban a hegységek és a domboságok közötti elkülönítés országonként eltérő módszere, amely erősen függ az adott ország domborzati viszonyaitól. A viszonylag alacsony átlagmagasságú Magyarországon az 500 méternél magasabban fekvő domborzati formákat a magyar természetföldrajzi szakirodalom hegységek (hegység, középhegység) nevezi. Ezzel szemben a változatosabb függőleges tagoltsághoz „szokott” romániai geomorfológiai szakirodalomban csak a tengerszintnél 800 méterrel magasabban fekvő területeket tekintik hegységeknek.

2 Már ahol nem kifejezetten a városhierarchia felállítására a cél.

osztályozásai a 100 ezer főnél népesebb városokat sokszor már nagyvárosoknak tekintik (gyakran lehet találkozni Magyarországra vonatkozóan is a „Budapest és a nagyvárosaink” kifejezéssel), európai léptékben azonban a félmillió főnél kisebb lélekszámú magyar „nagyvárosok” legfeljebb középvárosnak számítanak. C. A. Doxiadis egy olyan 12 szintű (ekisztikai) településrendszert

vázolt fel, amelynek kezdő szintje, elemi egysége maga az ember. Doxiadis besorolásában a kisváros („small polis”) lélekszáma legalább 10 ezer fő, e feletti szint a város („polis”), mely alatt a 70 és 500 ezer fő közötti településeket érti, és a településrendszer 9. szintjén lévő *nagyvárosok* („small metropolis”) kategóriájába legalább félmillió városok tartoznak.

városnagyság-kategória	népességszám, fő	kategóriához tartozó hazai városok, 2012. január 1.		
		száma, db	össznépessége, fő	népességaránya, %
nagyváros, ebből:	500 ezer felett	1	1740071	25
óriásváros (megapolisz)	10 millió felett	0	0	0
világváros (metropolisz)	1 –10 millió	1	1740071	25
regionális nagyváros	500 ezer – 1 millió	0	0	0
középváros	20 –500 ezer	58	3036575	44
kisváros	20 ezer alatt	269	2162686	31
<i>összes város</i>		358	69309302	100

1. táblázat: A városok népességszám szerinti osztályozása és a hozzájuk tartozó hazai városok, 2012.

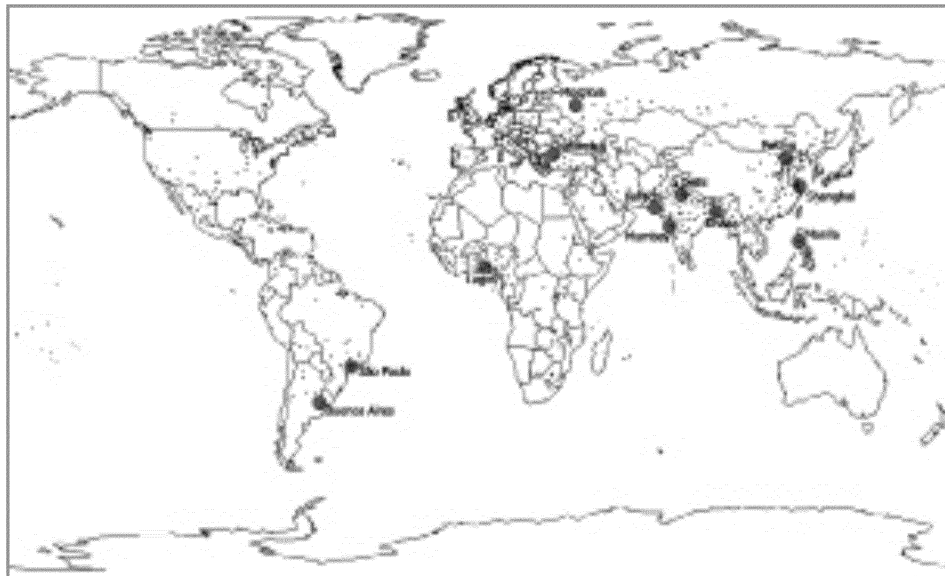
A regionális nagyváros esetében a regionális jelző nem feltétlenül a Magyarországon NUTS2 szintet alkotó tervezési-statisztikai régiókra, hanem inkább nagytérségekre (esetenként országhatárokon túlra is kiterjedő tájegységekre) vonatkozik.

Forrás: KSH adatai alapján a szerző összeállítása

Magyarországra, csakúgy, mint Köztes-Európa egészére jellemző, hogy viszonylag alacsony a nagyvároslakók aránya. (KOVÁCS Z. 2002a) A 10 milliósnál

népesebb megavárosok elmaradása nem kifejezetten térségünkre jellemző, hanem Európa egészére, hiszen mindössze Isztambul és Moszkva népessége sorolható ide

kontinentális szinten is (1. ábra). Az óriásvárosok zömében a fejlődő országban a demográfiai robbanással párhuzamosan jöttek létre a XX. században, amikor az öreg kontinens nagyvárosai növekedése lelassult, számos esetben fogyóra váltott.

1. ábra: A nagyvárosok (500 ezer–10 millió fő között; kis fekete karikával jelölve) és a megavárosok (10 millió fő felett; nagy sötétebb körrel jelölve) elhelyezkedése a Földön 2012-ben

Forrás: WORLD GAZETTEER alapján a szerző szerkesztése

Köztes-Európának *millió*s metropolisza is alig van (Belgrád, Budapest, Bukarest, Prága, Szófia és Varsó), amelyben három fontos tényező emelhető ki:

⊕ Kelet-Közép- és Délkelet-Európa nemzeti hosszú évszázadokon át a külső nagyhatalmak (német–osztrák, török és orosz) birodalmi alá tartoztak, nem létező vagy akadályoztatott önálló államiságuk

hiján történelmileg nem fejlődhetek ki erős szuverén fővárosok. Csak a XX. században beszélhetünk függetlenedésről (igaz a XX. század második felében a szovjet megszállás miatt ez is jobbra csak néveleges volt).

⊕ A metropoliszok fejlődésének viszont kedvezett az, hogy az I. világháború utáni határváltoztatásokkal a győztes nagyhatalmak a

birodalmak között kisebb-nagyobb ütközőállamokat hoztak létre, amelyekben a többségi államalkotó nemzet tudatos államépítésének részét képezte az erős, szimbolikus fővárosok megteremtése (Belgrád, Bukarest és Prága). A második világháború után (legalábbis a kezdeti évtizedekben) a centralizált szocialista államhatalom szintén a fővárosok fejlesztését preferálta. Nem véletlen, hogy az egykori szocialista fővárosok köre ma is megegyezik a térség metropoliszaival (ez alól csupán Tirana jelent kivételt).

- ⊕ A rendszerváltozással Köztes-Európa nemzeti végre valódi függetlenséget szereztek. A XX. század elején mesterségesen létrehozott szövetségi államok (Csehszlovákia, Jugoszlávia, Szovjetunió) széthullottak, jelenleg egész Köztes-Európát 18 ország alkotja, amelyek kis méretük miatt (népességük átlagosan 7 millió fő körüli, átlagterületük nem éri el a 80 ezer km²-t) nem kedveznek milliós metropoliszok kialakulásának.

Az 500 ezer és 1 millió fő közötti népességgel rendelkező regionális nagyvárosok tekintetében erős hiányosság mutatkozik Nyugat-Európaéhoz képest. Ebből a szempontból Kelet-Közép- és Délkelet-Európa országai és velük együtt regionális nagyvárosaik (ha vannak) négy főbb típusba sorolhatók:

- ⊕ Egyedül Lengyelországban figyelhetünk meg igazi policentrikus nagyváros-hálózatot, Varsó ellenpólusaként négy lengyel regionális nagyváros is megjelenik. Ebben szerepet játszik Lengyelország történelmi sajátossága, hogy a három részre szabdaltnak lengyel területeken önálló központok fejlődhetek ki. Varsó ellenőrzése egy időben sokáig csupán Mazóviára és az Orosz Birodalomba betagozódó többi lengyel területre terjedt ki. A történelmileg Németországhoz tartozó Szilézia „fővárosa” Breslau (Wrocław) volt. Az eleve kétpólusú Galicián belül a régi államközpont, Krakkó és az 1945-ben elcsatolt Lemberg (Lwów) játszanak központi szerepet. A nyugat-lengyel területeken a X–XI. századi korai lengyel államközpont, majd fontos kereskedőváros

Poznań, illetve a pamutipari fejlődés révén megerősödő Łódź váltak Varsó érdemi ellenpólusaivá. A többpolúsúsághoz hozzájárul, hogy a lengyel közlekedési hálózat sem Varsó-centrikus.

⊕ Néhány kisebb ország esetében maga a főváros tartozik az 500 ezer és 1 millió fő közötti nagyvárosok kategóriájába. Ezek a régebb óta fővárosi funkciót betöltő Tirana kivételével a rendszerváltás után függetlenedő kisebb nemzetek újdonsült fővárosai – Kisinyov (Chişinău), Rīga, Vilnius és Zágráb –, amelyek korábban egy-egy tagköztársaság székhelyeként valódi regionális nagyvárosként funkcionáltak. Esetükben az ország kis népességszáma (közülük még a legnépesebb Horvátország lélekszáma is épp hogy meghaladja a 4 millió főt) szerepet játszik abban, hogy még a főváros sem éri el a milliós nagyságrendet.

⊕ Számos országban (így hazánkban is) ez a regionális nagyváros kategória teljesen üres, megvan a milliós főváros, de nincsenek erős regionális nagyvárosok. A Kárpát-medencében a sugaras közút-

és vasúthálózat, az unitárius állami berendezkedés miatt történelmileg nem alakultak ki Budapest erős ellenpólusai. A milliós főváros után nagy lemaradással következnek a második városok több ország esetében is: Debrecen és Újvidék csupán 200 ezer, Brno, Craiova és Plovdiv is inkább kb. 300 ezer főt érnek el.

⊕ A posztszocialista országok jelentős része egyáltalán nem rendelkezik nagyvárossal. Ezek kivétel nélkül a rendszerváltáskor függetlenedő kisországok, amelyek Szlovákia és Észtország kivételével jugoszláv utódállamok (Bosznia-Hercegovina, Koszovó, Macedónia, Montenegró és Szlovénia).

Középvárosok

A 20 és 500 ezer fő közötti középváros jellegzetes kelet-közép- és délkeleti-európai településnagyság-kategória. Térségünkben a középvárosok sokkal meghatározóbb szerepet töltenek be a városhálózaton belül mint Nyugat-Európában. Csak Magyarországon több mint 3 millióan élnek középvárosokban, amely város lakóink közel felét

teszi ki (1. táblázat). Három jellegzetes középvárostípus jelenik meg Köztes-Európában:

- ⊕ Az újonnan függetlenedett utódállamok új fővárosai, amelyek egy része (Pozsony és Tallinn) rövidebb-hosszabb ideig már korábban is betöltött fővárosi funkciókat. Másik részük azelőtt legfeljebb csak jugoszláv tartományi – tagállami székhely volt (Podgorica, Pristina, Szarajevó és Szkopje). Független országok fővárosaként a többi középvároshoz képest napjainkban komoly fejlődési impulzust kapnak ahhoz, hogy az európai városhierarchia magasabb szintjére kerülhessenek.
- ⊕ A középvárosok külön csoportját képezik a régió- és megyeszékhelyek, amelyek az 1970-es évektől szinte minden szocialista országban a településhálózat-fejlesztési, beruházási politika fő kedvezményezettjeivé váltak (pl. Nyíregyháza, Salgótarján, Székesfehérvár vagy Tatabánya). Ez egyrészt annak a felismerésből következik, hogy elodázhatatlanná vált az 1950-es és 1960-as évek elhibázott gazdaságpolitikája nyomán túlzottá váló fővárosi

koncentrációkellensúlyozása. A szűkösen rendelkezésre álló erőforrások miatt a megyeszékhelyeket és egyéb középvárosokat favorizáló forráselosztás azonban nem csupán Budapest, hanem a falvak többségének rovására is történt, sőt a fejlesztő beruházások szabályos tiltása a falvak számára a fővároshoz képest sokkal végzetesebb veszélyt teremtett. Másrészt a megyei pártpolitikusok a megyéjük fejlesztésére szánt állami forrásokból előszeretettel gazdagították a saját megyeszékhelyeiket. Paradox módon különösen azok a megyeszékhelyek jártak jól, amelyek nem voltak megyei városok⁵ (akkor még voltak ilyenek), ezek ugyanis nem csupán a magának a városnak, hanem az egész megyének szánt fejlesztési források felett gazdálkodhattak (ILLÉS I. 2008). Mindez a megye kisvárosai és falvai számára súlyos következményekkel járt.

5 Az 1970-es években még nem minden megyeszékhely volt megyei jogú város. Ma már valamennyi megyeszékhely egyúttal megyei jogú város is, sőt öt nem megyeszékhely: Dunaújváros, Érd, Hódmezővásárhely, Nagykanizsa és Sopron is.

- ⊕ Az ún. „szocialista iparvárosokat” mesterségesen hozták létre általában bányászati, nehézipari vagy vegyipari célú zöldmezős beruházással. Az erőltetett iparosítás révén felfejlesztett középvárosokra több mint száz példát találhatunk Közép- és Kelet-Európa-szerte (pl. a lengyel Nova Huta vagy a bulgár Dimitrovo), közöttük magyar városok is előfordulnak (Ajka, Dunaujváros, Kazincbarcika, Komló vagy Várpalota). Ezek a hirtelen felfejlesztett egy vagy néhány gyáras középvárosok a rendszerváltás után gazdasági és demográfiai válságba kerültek.
- ⊕ Az előző város csoporttal ellentétben viszont az agglomerációs középvárosok esetében épp a legutóbbi évtizedekben figyelhető meg egy igen dinamikus növekedés a nagyvárosi szuburbanizáció elmélyülésével. Ezek egy részének több tízezres népességszáma ma már vetekszik egyes megyeszékhelyekkel is. Ilyen agglomerációs középváros például Érd, Gödöllő vagy Vác (Budapest), Barcsa / Borča (Belgrád), Brandýs nad Labem–Stará Boleslav (Prága), Luboń (Poznań), Piaseczno (Varsó) vagy Wieliczka (Krakkó esetében). Jellemzőjük, hogy számos lakossági szolgáltatás (oktatás, egészségügy, kultúra) sokszor azonban csak késve követi a gyors betelepülést, igaz ez a hiány csak relatív, mert fejlett közlekedési infrastruktúrájuk (ezt az ingázás követeli meg) révén a nagyvárosi ellátó intézmények könnyen elérhetőek. A rendszerváltás után a kiváló közlekedésföldrajzi adottságaik (autópálya, HÉV, vasút) és nagyvároshoz közeli fekvésük révén a külföldi működőtőke-befektetések és a központi városból kitelepülő hazai vállalatok kedvelt célhelyei (ipari és szolgáltatási szuburbanizáció). Korábban az ilyen városokat előbb-utóbb bekebelezte a nagyváros. Ha nem válnak egyszerű alvóvárosokká, hanem számos központi szerepkört (pl. egyetem, turisztikai események, látnivalók) betöltenek (posztszuburbanizáció), jó eséllyel válhatnak a városrégio alközpontjaivá

(pl. Gödöllő a 2011-es magyar EU elnökség idején számtalan fontos nemzetközi találkozóknak adott otthont).

Kisvárosok

Miközben Nyugat-Európa városainak közel fele 20 ezer főnél kisebb népességű kisvárosokban él, Kelet-Közép-Európában és a Balkánon a kisvárosok népességaránya 15–30 százalék körüli (Magyarországon 31 százalék). Németalföldön vagy a Pó-völgyében kisvárosok sűrű szövedéke formálódott ki, amelynek kialakulása a középkori, kora újkori időkre nyúlik vissza, amikor térségünkben még alig indult meg a városfejlődés. Magyarországon tipikusan ide tartoznak a helyi piaci funkciót betöltő járásszékhelyek (pl. Szigetvár) – ezek vagy hagyományosan már falusi vonzáskörzettel rendelkező kézműves–kereskedő városkák voltak, vagy csak a polgári közigazgatás és a vasútépítés nyomán váltak központtá –, másrészt a mezővárosok (pl. Kisújszállás) (BELUSZKY P. 1999). A gyenge kisváros-hálózat a szocializmus évtizedeiben még kevésbé fejlődött, háromféle funkció tekintetében is hátrányt szenvedett (ILLÉS I. 2008):

⊕ A tsz-ek kialakításáig a kisvárosok piacai

hagyományosan fontos szerepet játszottak a környékbeli agrártermékek értékesítésében. Ezt a funkciót azonban később elveszítették, az újonnan létrehozott szocialista tsz-ek közvetlenül az állami felvásárlókkal álltak kapcsolatban kihagyván a helyi kereskedelmet. A tsz-k fokozatos összevonásával (divatos nevén „racionalizálásával”), a tsz-központ a maga agrárértelmiségével is csak a nagyobb városokban maradt meg.

⊕ Ezt a veszteséget kárpótolhatták volna az ipari beruházások, azonban ezek is elmaradtak. Az 1950-es és 1960-as években erőltetett iparosítás erőteljesen fővárosokra és a nehézipar számára hasznos (vélt vagy valós) nyersanyag-lelőhelyekre koncentrált (ipari tengely). Az 1970-es évektől a településhálózat-fejlesztés céljává vált a nagyvárosi ipari koncentráció enyhítése, ez azonban elsődlegesen a középvárosok javára szolgált. Ipari beruházások híján pedig az azokkal járó lakás-, közüzemi és intézményi infrastruktúra

fejlesztése is kimaradt a tervekből (engedélyekből). Ha megkésvé volt is a kisvárosok körében szerényebb iparosítás, ez már nem generált népesedést, sőt a kisvárosi életminőség romlásával az elvándorlások nyomán megkezdődött a demográfiai hanyatlásuk is.

- ⊕ Hagyományosan a klasszikus kisvárosi funkciók közé tartozik a járási szintű közigazgatási feladatok ellátása. A szocializmus későbbi évtizedeiben több ország (Bulgária, Lengyelország, Magyarország, Románia) a háromszintű közigazgatás rendszeréről (megye–járás–település) áttért a kétszintű közigazgatásra (megye–település), ami a járási feladatok felszámolásával járt, ez pedig a kisvárosok térségi szervező funkciójának végét jelentette. Igaz a hazai kisvárosi turizmus szempontjából kétségtelenül ma előnyt jelent, hogy a szocialista hivatalépületek nem „csúnyítják el” a kisvárosok központját (ILLÉS I. 2008) – szemben például Szlovákiával. Ugyanakkor a rendszerváltás után bevezetett közigazgatási

funkciók nélküli kistérségi rendszer továbbra sem tudta „közelebb hozni” a kisvárosokat a vidékűkhöz. Az infrastrukturális hiányok felszámolása segíthet abban, hogy a kisvárosok a vállalkozói, szórakoztató–szabadidős tevékenységek, vagy az agrobiznisz helyi központjaivá válhassanak (BELUSZKY P. 1999), de talán az is pozitív tendencia, hogy a 2013-as járásrendszerrel számos kisváros végre visszakapja hagyományos közigazgatás-szervezési szerepét.

A városok népességszám szerinti lehatárolásánál további nehézséget okoz a városok közigazgatási határainak megváltoztatása, ahogy például 1950-ben Budapest, 1965-ben pedig London esetében. Egy-egy adminisztratív döntésnek köszönhetően jelentősen megnöhet a város mérete függetlenül a valós városfejlődési folyamatoktól.

A városok népességszámára kétféle módon érhetők el statisztikák: *elővárosokkal együtt vagy azok nélkül*. Mivel az elővárosi övezet kijelölésére az egyes országokban szintén eltérő a gyakorlat, az elővárosok nélküli népességszámot érdemes

figyelembe venni. A World Gazetteer honlapján szereplő adatok tanúsága szerint az Európai Unióban jelenleg 52

város népességszáma haladja meg a félmillió főt elővárosok nélkül (2. ábra).

2. ábra: Az Európai Unió 59 valaha félmillió főnél népesebb nagyvárosa. A világos színnel jelzett városok népességszáma 2012-ben már nem éri el a félmillió főt
Forrás: WORLD GAZETTEER alapján a szerző szerkesztése

Nagyobb népsűrűség

A népességszám valóban az egyik legegyszerűbben elérhető

jelzőszám, azonban ma már a közigazgatási határok szerinti lakosságszám egyre kevésbé árulja el a településhierarchiában betöltött szerepet, így

napjainkban már kevésbé tekinthetünk a fontosság követett mérőszámaként rá. Ennek két oka van:

⊕ Egyrészt egyre nehezebb egyértelműen meghúzni a városok tényleges határait. A XX. században több város fokozatosan összenőtt sűrűn lakott környezetével. A közigazgatási értelemben vett város lélekszáma gyakran már túl szűk területre vonatkozik, nem azonos a tényleges, kompakt városi térrel. Az urbanizációs folyamatokat ilyenkor egyébként gyakran követi is a városok közigazgatási területének kibővítése – igaz csak időben késleltetve.

⊕ Másrészt évtizedek óta számos példát látunk arra, hogy az elővárosi övezetbe irányuló kiköltözések révén a központi város népességszáma visszaesett. A központi város fogyó népessége azonban nem jelenti a város településhierarchiában betöltött romló pozícióját, hiszen a népességcsökkenése nem kis mértékben azokból a kiköltözőkből adódik, akik továbbra is a városrégióban

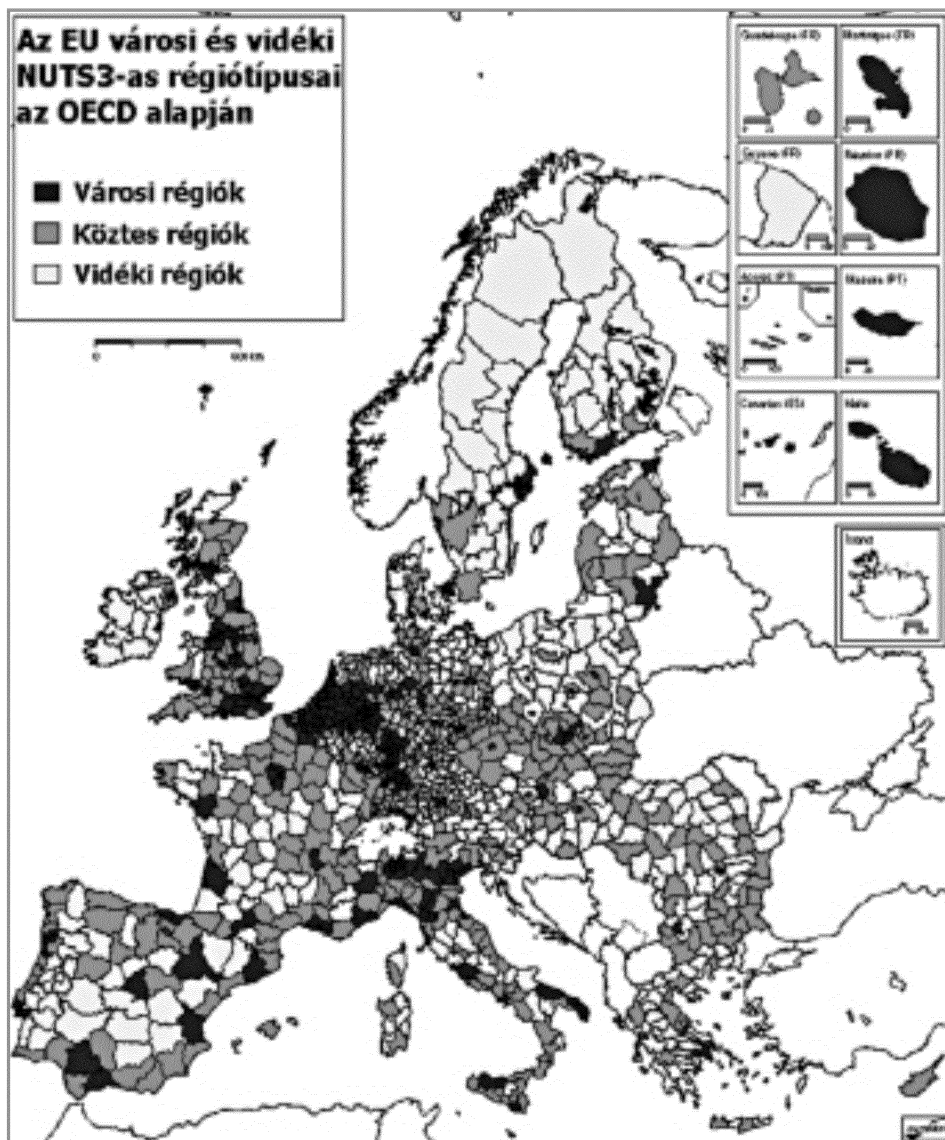
maradnak. E városok továbbra is őrzik szerepüket, esetükben nem egyszerűen népe ss é g f o g y á s r ó l van szó, hanem a szűk adminisztratív határon túlterjedő, funkcionálisan kompakt városon belüli népességtrendeződésről. A népességfogyás ugyanis esetükben általában a szuburbanizáció folyamatával függ össze, amikor a városnövekedés súlypontja áttevődik a város közigazgatási határán kívül eső, de ahhoz fizikailag is szorosan kapcsolódó elővárosi övezetbe. Az elvándorló népesség jelentős része tehát nem távolodik el a várostól, hanem annak elővárosi övezetében marad. Bár a közigazgatási értelemben vett város népességszáma fogyni kezd, az elővárosi övezetet is magába foglaló valódi kompakt városi tér teljes népességszáma nem feltétlenül csökken.

A települések összenövésével kialakult városrégiók, városi népességtömörülések lehatárolásához a népességszámnál alkalmasabb

a népsűrűség. Különösen a fejlett világban terjedt el ez a megközelítés, ahol a városi és vidéki térségek között már egyre kevésbé differenciál a nem mezőgazdaság keresők aránya a vidéki terciarizálódás következtében. Az Amerikai Egyesült Államokban például az agrárkeresők aránya mindössze 2, az Európai Unióban pedig 5–6 százalék. Mivel mindkét esetben ennél jóval nagyobb a vidéki térségeken élők aránya, nyilvánvalóan már a vidéki foglalkoztatottak jelentős része sem a mezőgazdaságból él. Ezért napjainkban a városi és rurális területek megkülönböztetésére a kevésbé differenciáló gazdasági szerkezet helyett a világ legfejlettebb országait tömörítő *OECD* kezdeményezésére egyre inkább egy új jelzőszámot, a népsűrűséget alkalmazzák.

Az OECD a 150 fő/km²-nél sűrűbben lakott településeket (LAU2) urbánus kategóriába sorolja, majd ezek régiójukon (NUTS3, Magyarországon ez a megyei szint) belüli százalékos népességaránya alapján határolják le az ún. túlnyomórészt urbánus régiókat („predominantly urban regions”). A városi tereknek az OECD szerint az alábbi feltételek valamelyiknek meg kell felelnie:

- ⊕ ha a NUTS3 régió lakosságának legalább 85 százaléka urbánus településen él.
- ⊕ ha a NUTS3 régió lakosságának legalább 50 százaléka urbánus településen él, és a régió lakosságának legalább 25 százaléka egy régió belüli félmillió nagyváros lakója (3. ábra).

3. ábra: A városi térségek (sötétszürke színnel) az Európai Unióban az OECD meghatározása szerint

Forrás: EUROSTAT honlapja

A városok népsűrűség szerinti lehatárolása azonban kevésbé alkalmas megoldás a *fejlett világon kívül*. Az agrártúlnépesedéssel

küszködő Dél-Ázsia és Trópusi-Afrika vidéki térségei könnyen többszörösen meghaladják az OECD határértékét, a nagy

népsűrűség ellenére mégsem tekinthetők urbanizált térségeknek. Az ilyen térségekben még mindig használható a mezőgazdaság szerepe a városok és falvak elkülönítésében. A poszt szocialista országok közül hasonló mondható el Koszovóról, amelynek valamennyi helyhatóságában 150 fő/km² feletti a népsűrűség, így az OECD lehatárolása alapján 100 százalékban urbánusnak tekinthető, így egész Európa legurbanizáltabb országának számíthatna (ILLÉS I. 2008).

Kelet-Közép-Európa több országa tagjai az OECD-nek, a városi terek lehatárolásának módszerét esetükben sem célszerű kiigazítás nélkül alkalmazni, pl. ritkább hazai benépesültséghez igazodva Csatári Bálint 150 helyett csupán 120 fő/km²-es küszöbértéket, a NUTS3-as helyett pedig a LAU1-es területi szintet vette figyelembe. Magyarország városi jogállású településeinek több mint fele (187!) ritkábban lakott az OECD szerint urbánusnak településektől elvárt 150 fő/km²-nél, közülük Abádszalók népsűrűsége mindössze 30 fő/km² (!). Ugyanakkor 119 falusi jogállású település az OECD meghatározása szerint urbánus karakterűnek számít, a legsűrűbben lakott falvak a Budapesti agglomerációban helyezkednek el

(Diósd, Erdőkertes, Remeteszőlős és Üröm népsűrűsége meghaladja az 1000 fő/km²-t).

Az OECD meghatározása szerint csupán Budapest számít túlnyomórészt urbánus karakterű NUTS3 régióknak Magyarországon, az utána következő Pest megye⁶ is csak 76 százalékkal rendelkezik. Ha a megyék (NUTS3) helyett a 2013-as járások (LAU1) szintjén végezzük el a lehatárolást, akkor Budapest mellett több urbánus járás is lehatárolható, ezek többsége Pest megye járásai (Budakeszi, Dunakeszi, Érdi, Gödöllői, Pilisvörösvári, Szigetszentmiklósi és Vecsési) vagy regionális központok környéki (Debreceni, Miskolci és Pécsi) járások.

Az OECD módszere a fejlett országok esetében is kiigazításra szorult. Az *Európai Unió* a népsűrűsége alapozott alapvető elképzelést továbbra is megtartotta, de több ponton megváltoztatta az eredeti OECD meghatározást. Ezek közül a legfontosabb finomítások az alábbiakban foglalhatók össze:

- ⊕ Az Európa-szerinti jelentősen változó településméretetek (LAU2) miatt a városi alapegységek kijelölésénél a valódi településhatárok

6 NUTS2 és NUTS1 régiók szintjén Közép-Magyarország a 90 százalékos értékével már túlnyomóan urbánus régióknak számítana a régiók közül egyedülként.

helyett egy 1 km²-es cellákból álló négyzethálóból indultak ki.

- ⊕ A városi alapegységek kritikus népességsűrűségét 150 helyett 300 fő/km²-re növelték, és a népsűrűség mellett bevezettek egy

kritikus népességszámot is, amelyet 5000 főben határoztak meg.

- ⊕ A túlnyomórészt urbánus régiók esetén 85-ről 80 százalékra csökkentették a városi alapegységek kritikus népességarányát.

Irodalomjegyzék

- BELUSZKY P. 1999: Magyarország településföldrajza. Általános rész. – Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó
- ILLÉS I. 2008: Regionális gazdaságtan – Területfejlesztés. – Budapest: Typotext Kiadó
- KOVÁCS Z. 2001: A települések fejlődése. – In: BELUSZKY P.–KOVÁCS Z.–OLESSÁK D. (szerk): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. – Magyarország kézikönyvtára sorozat. – Váckisújfalu: CEBA Kiadó
- KOVÁCS Z. 2002a: Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt szocialista átmenet idején. – Földrajzi Közlemények (1–4.): pp. 57 – 78.
- KOVÁCS Z. 2002b: Népesség- és településföldrajz. – Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- UNPD 2011: World Population Prospects: The 2010 Revision. – New York: United Nations Population Division Department of Economic and Social Affairs

Egyéb felhasznált internetes források:

EUROSTAT: – <http://ec.europa.eu/eurostat/>

KSH: – <http://www.ksh.hu/>

WORLD GAZETTEER: – <http://www.world-gazetteer.com/>